

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

(سطح پیشرفته)

جواد ایروانی

استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی

سرشناسه.....: ایروانی، جواد، ۱۳۵۵-
عنوان و نام پدیدآور.....: مبانی فقهی اقتصاد اسلامی (سطح پیشرفته) / جواد ایروانی.
مشخصات نشر.....: مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری.....: ۳۷۶ ص.
شابک.....: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۴۴-۱۱-۷
وضعیت فهرست‌نویسی:..: فیبا.
یادداشت.....: ص.ع. به انگلیسی: The Jurisprudential Bases of Islamic Economics/Advanced level
یادداشت.....: کتابنامه: ص ۳۶۷-۳۷۶: همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع.....: اسلام و اقتصاد
رده‌بندی کنگره.....: ۱۳۹۳ از ۲م الف/۲/ Bp۲۳۰
رده‌بندی دیوبی.....: ۲۹۷/۴۸۲۳
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۳۶۶۱۴۴۳



مبانی فقهی اقتصاد اسلامی (سطح پیشرفته)

نویسنده: حجت الاسلام دکتر جواد ایروانی (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)
ویراستار علمی: حجت الاسلام دکتر سید جعفر علوی (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)
ارزیاب علمی: حجت الاسلام دکتر سید علی دلبری (استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

ویراستار: هادی بزدی ثانی
طراح جلد: حمید نخعی

چاپ اول: آذر ۱۳۹۳
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۵۰۰۰ ریال

مدیر اجرایی پژوهش و ناظر چاپ: علی اصغریار
حروفچینی و صفحه‌آرایی: واحد نشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی
چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات استان قدس رضوی

مرکز توزیع

مشهد مقدس: حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی
صندوق پستی: ۹۱۷۳۵-۱۱۹۳ تلفن و دورنگار: ۰۵۱-۳۳۲۳۶۸۱۷

www.razavi.ac.ir

حقوق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۵ پیشگفتار
۲۱ فصل اول: کلیات
۲۱ گفتار اول: تعریف فقه و اجتهاد
۲۲ گفتار دوم: جایگاه علم فقه در دانش مسلمانان
۲۳ گفتار سوم: دانش اقتصاد و جایگاه «فقه الاقتصاد»
۲۳ گفتار چهارم: منابع فقه
۲۴ گفتار پنجم: ضرورت اجتهاد
۲۶ برای مطالعه
۲۶ گفتار ششم: نقش زمان و مکان در اجتهاد
۲۷ گفتار هفتم: اجتهاد پویا، موتور محرک شریعت
۲۹ خلاصه فصل
۳۰ پرسش‌ها
۳۰ تحقیق و پژوهش
۳۳ فصل دوم: قواعد فقهی
۳۳ گفتار اول: اصل اباحه
۳۴ الف. مستند قاعده
۳۵ ب. گستره و کاربرد

۳۶	گفتار دوم: قاعده لاضرر.....
۳۶	الف. مدرک قاعده.....
۳۶	۱. آیات.....
۳۹	۲. روایات.....
۴۱	برای مطالعه.....
۴۴	برای مطالعه.....
۴۴	۳. قیود قاعده.....
۴۵	ب. مفهوم ضرر و ضرار.....
۴۶	ج. دیدگاه‌ها درباره مفاد قاعده.....
۴۷	برای مطالعه.....
۵۱	د. نقش قاعده در تدوین قوانین و مقررات.....
۵۲	ه. قلمرو قاعده در عرصه اقتصادی.....
۵۲	۱. عرصه کار و تولید.....
۵۲	۲. عرصه تجارت.....
۵۳	۳. عرصه مصرف.....
۵۳	برای مطالعه.....
۵۳	۴. گستره قاعده و تراحم بین ضرر به خود و اضرار به دیگری.....
۵۶	گفتار سوم: قاعده حرمت اضرار به نفس (کل مضر حرام).....
۵۶	الف. مستندات قاعده.....
۵۷	۱. دلیل عقلی.....
۵۷	۲. آیات.....
۵۸	۳. روایات.....
۶۴	ب. قلمرو قاعده در عرصه اقتصادی.....
۶۴	گفتار چهارم: قاعده نفی عسر و حرج.....
۶۴	الف. مفهوم عسر و حرج.....
۶۵	ب. مفاد قاعده.....
۶۶	ج. مستند قاعده.....
۶۶	۱. آیات.....
۶۹	۲. روایات.....
۷۰	د. گستره قاعده و موارد نقض.....
۷۲	ه. قلمرو قاعده در مسائل اقتصادی.....
۷۳	گفتار پنجم: قاعده نفی سبیل.....

۷۳	الف. مفاد قاعده
۷۳	ب. مستند قاعده
۷۳	۱. آیات
۷۴	۲. روایات
۷۵	ج. چارچوب روابط اقتصادی مسلمانان با کفار
۷۶	د. ملائک و موارد کاربرد قاعده
۷۸	گفتار ششم: قاعده انلاف
۷۸	الف. مفاد قاعده
۷۸	ب. مستند قاعده
۷۸	۱. قرآن
۷۸	۲. روایات
۸۰	۳. سیره عقلا
۸۱	ج. چند نکته
۸۲	گفتار هفتم: قاعده اقدام
۸۲	الف. مستند قاعده
۸۳	ب. موارد کاربرد
۸۳	گفتار هشتم: قاعده اتمان (عدم ضمان امین)
۸۴	الف. مفاد قاعده
۸۴	ب. مستند قاعده
۸۴	ج. انواع امانت
۸۵	برای مطالعه
۸۵	مقام ثبوت و اثبات و مفهوم امانت
۸۶	یک. مقام ثبوت
۸۶	اول. مستند قاعده در مقام ثبوت
۸۷	دوم. روایات معارض
۹۰	دو. مقام اثبات
۹۴	گفتار نهم: قاعده احسان
۹۴	الف. مستند قاعده
۹۵	ب. مواردی از استناد به قاعده
۹۷	گفتار دهم: قاعده بازار مسلمانان
۹۷	مستند قاعده
۹۸	خلاصه فصل

۹۹	پرسش‌ها
۱۰۰	تحقیق و پژوهش
۱۰۳	فصل سوم: مالکیت
۱۰۳	گفتار اول: مفهوم مال، مالیت و مالکیت
۱۰۴	گفتار دوم: انواع مال
۱۰۵	گفتار سوم: انواع مالکیت
۱۰۵	الف. مالکیت حقیقی
۱۰۵	ب. مالکیت ذاتی
۱۰۶	ج. مالکیت اعتباری
۱۰۷	۱. ویژگی‌های مالکیت اعتباری
۱۰۸	۲. انواع مالکیت اعتباری
۱۰۸	مالکیت عمومی
۱۰۸	موارد مالکیت عمومی
۱۱۰	برای مطالعه
۱۱۰	۳. نوع مالکیت در وقف و دیدگاه‌های گوناگون
۱۱۳	یک. مالکیت دولتی (امام)
۱۱۳	اول. موارد مالکیت دولتی
۱۱۷	دوم. درآمدهای منابع دولتی یا توجه به موارد مصرف
۱۱۸	دو. مالکیت خصوصی
۱۱۹	د. اسباب مالکیت و حقوق خصوصی
۱۱۹	۱. اسباب مالکیت و حقوق ابتدایی
۱۱۹	یک. حیازت
۱۲۰	اول. شرایط حیازت
۱۲۱	دوم. مستندات قاعده حیازت
۱۲۲	سوم. توکیل و استیجار در حیازت
۱۲۳	دو. احیا
۱۲۵	سه. تحجیر
۱۲۵	۲. اسباب مالکیت و حقوق انتقالی
۱۲۶	یک. اسباب قهری مالکیت و حقوق انتقالی
۱۲۷	دو. اسباب ارادی انتقال مالکیت و حقوق
۱۲۷	ه. محدودیت‌های مالکیت خصوصی
۱۲۷	۱. محدودیت کیفی

۱۲۸	۲. محدودیت کمی	۱۲۸
۱۴۰	و. قواعد فقهی مبتنی بر مالکیت خصوصی	۱۴۰
۱۴۰	۱. قاعده تسلط	۱۴۰
۱۴۰	یک. مستندات قاعده	۱۴۰
۱۳۲	دو. محدودیت های قاعده تسلط	۱۳۲
۱۳۲	۲. قاعده بد	۱۳۲
۱۳۲	یک. مستند قاعده	۱۳۲
۱۳۳	دو. چند نکته	۱۳۳
۱۳۶	ز. مالکیت معنوی	۱۳۶
۱۳۹	خلاصه فصل	۱۳۹
۱۴۰	پرسش ها	۱۴۰
۱۴۰	تحقیق و پژوهش	۱۴۰
۱۴۵	فصل چهارم: قراردادهای اقتصادی	۱۴۵
۱۴۶	گفتار اول: نکات مقدماتی	۱۴۶
۱۴۶	الف. عقد و ایقاع	۱۴۶
۱۴۶	ب. دو طرف قرارداد (ایجاب و قبول)	۱۴۶
۱۴۷	ج. قرارداد لازم و جایز	۱۴۷
۱۴۸	د. فسخ دو طرفه قرارداد (اقاله)	۱۴۸
۱۴۸	ه. قاعده لزوم در عقود	۱۴۸
۱۴۹	و. شرایط طرفین قرارداد	۱۴۹
۱۵۱	معامله با کفار و دشمنان	۱۵۱
۱۵۱	گفتار دوم: انواع قراردادهای اقتصادی	۱۵۱
۱۵۱	الف. بیع (خرید و فروش)	۱۵۱
۱۵۱	۱. مشروعیت سود بازرگانی	۱۵۱
۱۵۲	۲. شرایط کالای مورد معامله و بهای آن (ثمن و مثن)	۱۵۲
۱۵۴	۳. اقسام خرید و فروش	۱۵۴
۱۵۶	یک. فروش چک و دین مدت دار	۱۵۶
۱۵۷	دو. ثبت قرارداد	۱۵۷
۱۵۸	۴. موارد جواز فسخ بیع	۱۵۸
۱۵۹	برای مطالعه	۱۵۹
۱۵۹	۵. نکاتی درباره عقد بیع	۱۵۹
۱۶۱	ب. اجاره	۱۶۱

- ۱۶۲..... ۱. شرایط اجاره
- ۱۶۳..... ۲. چند نکته
- ۱۶۵..... ج. جعاله
- ۱۶۵..... چند نکته
- ۱۶۷..... د. مضاربه
- ۱۶۷..... چند نکته
- ۱۶۹..... ه. شرکت
- ۱۶۹..... انواع شرکت
- ۱۷۰..... و. مزارعه
- ۱۷۲..... ز. مساقات
- ۱۷۳..... ح. قرض
- ۱۷۴..... دین و احکام آن
- ۱۷۷..... ط. صلح
- ۱۷۸..... برای مطالعه
- ۱۷۸..... ی. سایر عقود
- ۱۷۹..... ماهیت رهن و اجاره در عرف رایج
- ۱۸۱..... گفتار سوم: نکات پایانی
- ۱۸۱..... الف. قاعده تبعیت عقود از قصود
- ۱۸۲..... چند نکته
- ۱۸۳..... ب. شرایط ضمن عقد
- ۱۸۴..... ج. ثبوت اجرت‌المثل در موارد بطلان عقد
- ۱۸۵..... گفتار چهارم: اخلاق تجارت و اصول آن
- ۱۸۵..... الف. اصل توجه به معنویات
- ۱۸۶..... ۱. یاد خدا
- ۱۸۶..... ۲. توجه به نماز
- ۱۸۷..... ۳. یاد معاد
- ۱۸۷..... ب. اصل عدالت
- ۱۸۸..... ۱. سود عادلانه و نفی گران‌فروشی
- ۱۹۱..... ۲. حذف واسطه‌های غیر لازم
- ۱۹۳..... ۳. نفی کم‌فروشی
- ۱۹۴..... ۴. دخالت نکردن در معامله دیگران
- ۱۹۴..... ج. اصل نفی غش (فربب)

۱۹۵	۱. ممنوعیت فروش کالاهای تقلبی
۱۹۶	۲. نفی تبلیغات دروغین
۱۹۹	د. اصل احسان
۱۹۹	۱. پرهیز از سودخواهی در مواردی خاص
۲۰۰	۲. مواظبات مالی
۲۰۱	۳. گذشت و آسان‌گیری در معامله
۲۰۲	۴. فروش کالاهای مرغوب
۲۰۳	۵. پذیرش تقاضای فسخ معامله
۲۰۳	ه. اصل امانت بودن اموال
۲۰۴	بهره‌برداری صحیح از سرمایه
۲۰۷	خلاصه فصل
۲۱۰	پرسش‌ها
۲۱۱	تحقیق و پژوهش
۲۱۵	فصل پنجم: شیوه‌های نامشروع کسب درآمد
۲۱۵	اکل مال به باطل
۲۱۶	الف. معیارهای اکل مال به باطل
۲۱۹	ب. مصادیق اکل مال به باطل
۲۱۹	۱. غصب
۲۲۰	موارد جواز تصرف در ملک دیگری بدون اذن مالک
۲۲۲	۲. ربا
۲۲۳	یک. مفهوم و انواع ربا
۲۲۳	اول. ربای معاملی (معاوضی، فضل «یعنی تفاضل در عقود» و نقد)
۲۲۴	دوم. ربای قرضی (نسیه، جاهلی)
۲۲۵	دو. دلایل حرمت ربا
۲۲۵	اول. آیات
۲۲۸	دوم. روایات
۲۲۸	سه. ربای حرام و ربای حلال
۲۳۰	جوایز بانکی
۲۳۰	چهار. نگاهی به پیامدهای منفی ربا
۲۳۰	اول. ظلم اقتصادی
۲۳۱	دوم. انحراف پس‌اندازها از فعالیت‌های مفید اقتصادی و سرمایه‌گذاری
۲۳۱	سوم. جلوگیری از کارهای نیک و قرض‌الحسنه

۲۳۲ پنج. موارد مجاز ربا (موارد استثنا)
۲۳۳ برای مطالعه
۲۳۳ شش. راه‌های فرار از ربا
۲۳۳ دیدگاه نخست
۲۳۴ دیدگاه دوم
۲۳۷ ۳. قمار
۲۳۸ یک. مقصود از قمار
۲۳۹ دو. نکته‌ها
۲۴۰ ۴. رشوه
۲۴۲ مفهوم رشوه
۲۴۳ ۵. احتکار
۲۴۴ نکته‌ها
۲۴۹ ۶. کسب درآمد از دیگر فعالیت‌های حرام
۲۵۱ خلاصه فصل
۲۵۲ پرسش‌ها
۲۵۳ تحقیق و پژوهش
۲۵۷ فصل ششم: مبانی فقهی اقتصاد خانواده
۲۵۷ گفتار اول: حقوق و تکالیف مالی اعضای خانواده
۲۵۷ الف. تأمین هزینه‌های زندگی (نفقه)
۲۵۷ ۱. سبب زوجیت
۲۵۸ مقدار نفقه
۲۵۹ ۲. سبب خویشاوندی
۲۶۱ مستندات وجوب نفقه
۲۶۲ ب. ارث
۲۶۳ پاسخ به یک پرسش
۲۶۴ ج. مهریه
۲۶۴ ۱. مقدار مهریه
۲۶۶ ۲. انواع مهریه
۲۶۷ د. کسب درآمد از راه اشتغال
۲۶۹ گفتار دوم: نگاهی به دیگر احکام فقهی نظام خانواده
۲۶۹ برای مطالعه
۲۶۹ الف. حقوق و اخلاق

۲۷۲	ب. حقوق زن در گذر تاریخ
۲۷۴	خلاصه فصل
۲۷۵	پرسش‌ها
۲۷۵	تحقیق و پژوهش
۲۷۹	فصل هفتم: عدالت اقتصادی
۲۷۹	گفتار اول: نگاهی به مبانی فقهی عدالت اقتصادی
۲۸۱	گفتار دوم: توزیع مجدد درآمدها
۲۸۱	الف. واجبات مالی از دیدگاه فقیمان
۲۸۱	۱. واجبات مالی مورد اتفاق
۲۸۱	یک. واجبات مالی ابتدایی (بالاصاله)
۲۸۱	اول. زکات مال
۲۸۲	یک. دیدگاه محدودکنندگان
۲۸۳	دو. دیدگاه توسعه‌دهندگان
۲۸۴	دوم. زکات فطره
۲۸۵	یک. مصارف زکات
۲۸۵	دو. چند نکته
۲۸۵	اول. اولویت در هزینه کرد زکات
۲۸۶	دوم. بررسی سهم مؤلفه قلبیهم
۲۸۷	سوم. بررسی سهم فی سبیل الله
۲۸۹	سوم. خمس
۲۹۰	مصارف خمس
۲۹۰	چهارم. جزیه
۲۹۱	دو. واجبات مالی بالعرض
۲۹۲	۲. واجبات مالی اختلافی
۲۹۳	یک. حق معلوم (زکات باطنی)
۲۹۶	برای مطالعه
۲۹۷	دو. حق الحصاد
۲۹۷	اول. وجوب حق الحصاد
۲۹۸	دوم. عدم وجوب حق الحصاد
۲۹۹	سه. کمک مالی به خویشاوند
۳۰۰	صله رحم در متون فقهی
۳۰۲	چهار. سایر موارد

۳۰۲	ب. مستحبات مالی در فقه
۳۰۴	خلاصه فصل
۳۰۵	پرسش‌ها
۳۰۶	تحقیق و پژوهش
۳۰۹	فصل هشتم: اقتصاد منابع طبیعی و محیط‌زیست
۳۰۹	گفتار اول: اقتصاد منابع طبیعی
۳۰۹	الف. تعریف منابع طبیعی و اقسام آن
۳۱۰	ب. حقوق منابع طبیعی در اسلام
۳۱۰	۱. حقوق دولت در منابع طبیعی
۳۱۱	۲. حقوق همگانی در منابع طبیعی
۳۱۲	۳. حقوق خصوصی در منابع طبیعی
۳۱۲	ج. روش‌های بهره‌برداری از منابع طبیعی در اسلام
۳۱۲	۱. تصدئ دولت
۳۱۳	۲. استفاده از مشارکت مردم
۳۱۴	گفتار دوم: اقتصاد محیط‌زیست
۳۱۴	الف. مفهوم محیط‌زیست
۳۱۴	ب. مشکل اساسی محیط‌زیست
۳۱۵	ج. عوامل آلاینده محیط‌زیست
۳۱۵	د. حفظ محیط‌زیست و پیشینه آن
۳۱۶	ه. حفظ منابع طبیعی و محیط‌زیست از دیدگاه اسلام
۳۱۶	۱. توصیه به حفاظت و عدم تخریب
۳۱۷	۲. تأکید بر عمران و آبادانی
۳۱۸	۳. اصول و قواعد فقهی مرتبط با حفظ محیط‌زیست
۳۲۱	۴. بیان احکام و مقررات ویژه
۳۲۱	۵. همگانی کردن مسئولیت حفاظت
۳۲۲	خلاصه فصل
۳۲۲	پرسش‌ها
۳۲۳	تحقیق و پژوهش
۳۲۷	فصل نهم: مبانی فقهی مصرف
۳۲۷	گفتار اول: الگوی مصرف عمومی و اصول آن
۳۲۷	الف. اصل نیاز
۳۲۸	۱. سطوح مختلف در تأمین نیازهای مادی

۳۲۹	یک. اضطراب.....
۳۳۰	دو. عسر و حرج.....
۳۳۱	سه و چهار. مسکنت و فقر.....
۳۳۱	پنج. سطح عمومی (معروف).....
۳۳۲	شش. توسعه و رفاه.....
۳۳۳	هفت. اسراف و اتراف.....
۳۳۳	اول. مفهوم اسراف و تبذیر.....
۳۳۴	دوم. معیار اسراف و تبذیر.....
۳۳۴	یک. ملاک شرعی.....
۳۳۴	دو. ملاک عرفی.....
۳۳۷	سوم. حکم اسراف و تبذیر.....
۳۳۸	برای مطالعه.....
۳۳۸	چهارم. ضامن بودن اسراف کار.....
۳۳۹	پنجم. اتراف (رفاه‌زدگی و مصرف‌گرایی).....
۳۴۱	برای مطالعه.....
۳۴۱	۲. مسئله شأن و تحلیل صحیح آن.....
۳۴۵	یک. شأن از دیدگاه فقیهان.....
۳۴۷	دو. بررسی سخنان فقیهان.....
۳۴۹	ب. اصل تقدیر معیشت.....
۳۴۹	۱. توجه به نیازمندی‌های جسمی و روحی و اولویت‌بندی آن.....
۳۴۹	۲. تناسب در آمد یا هزینه‌ها.....
۳۵۰	۳. شرایط اقتصادی جامعه و عموم مردم.....
۳۵۰	ج. اصل میانه‌روی.....
۳۵۲	معیارهای اعتدال.....
۳۵۲	یک. «نیاز» آدمی به امکانات مادی و کالاهای مصرفی.....
۳۵۲	دو. شرایط زمان.....
۳۵۲	جهت نخست.....
۳۵۳	جهت دوم.....
۳۵۳	د. اصل الگو ناپذیری از بیگانگان.....
۳۵۵	ه. اصل الگو ناپذیری از مترقان و مسرفان.....
۳۵۸	و. ممنوعیت مصرف به هدف خودنمایی و فخرفروشی.....
۳۵۸	ز. اصل ساده‌زیستی.....

۳۵۸.....	مرز ساده‌زیستی.....
۳۶۰.....	ح. اتفاق از مازاد درآمد.....
۳۶۰.....	ط. پرهیز از مصارف ممنوع.....
۳۶۲.....	گفتار دوم: الگوهای مصرفی ویژه و اصول آن.....
۳۶۲.....	الف. الگوی مصرف ویژه حاکمان.....
۳۶۳.....	ب. الگوی مصرف از اموال عمومی و بیت‌المال.....
۳۶۳.....	۱. نهایت صرفه‌جویی و سخت‌گیری.....
۳۶۴.....	۲. ممنوعیت استفاده شخصی.....
۳۶۴.....	۳. جلوگیری از سوء استفاده فرزندان و نزدیکان.....
۳۶۴.....	۴. پرهیز از بخشش بی حساب بیت‌المال.....
۳۶۵.....	خلاصه فصل.....
۳۶۶.....	پرسش‌ها.....
۳۶۶.....	تحقیق و پژوهش.....
۳۶۷.....	کتابنامه.....
۳۶۷.....	الف. کتاب‌ها.....
۳۶۶.....	ب. مقالات.....

پیشگفتار

دانش اقتصاد دست کم هفت بخش را در خود جای می‌دهد که عبارتند از: مبانی (فلسفه) اقتصاد، مکتب اقتصادی، حقوق اقتصادی، اخلاق اقتصادی، نظام اقتصادی، توسعه اقتصادی و علم اقتصاد به معنای خاص. از این میان، مباحث مربوط به حقوق اقتصادی، حجم گسترده‌ای را در میراث علمی و مکتوب مسلمانان به خود ویژه ساخته است. فقیهان بزرگوار این مباحث را در کنار مباحث مربوط به اخلاق اقتصادی ذیل عنوان «فقه الاقتصاد» پیوسته بررسی کرده‌اند. موضوع این نوشتار نیز با عنوان «مبانی فقهی اقتصاد اسلامی» در همین بخش جای می‌گیرد و تلاش می‌شود مهم‌ترین قواعد و احکام فقهی مرتبط با اقتصاد تبیین گردد.

در فصل نخست پس از مفهوم‌شناسی واژه‌های مربوط به موضوع نوشتار، به شرح مختصر منابع فقه، ضرورت اجتهاد و نقش زمان و مکان در فرایند اجتهاد پرداخته می‌شود. در فصل دوم قواعد مهم فقهی مرتبط با مسائل اقتصادی به کوتاهی بررسی می‌گردد. این قواعد عبارتند از: اباحه، لاضرر، حرمت اضرار به نفس، نفی عُسر و حرج، نفی سبیل، اتلاف، اقدام، اتمان، احسان و بازار مسلمانان. ذیل هر یک از این

قواعد، به طور ویژه مستندات و قلمروی آن در عرصه اقتصاد مطرح می‌گردد. ضمن اینکه برخی دیگر از قواعد فقهی نیز در فصول آینده به مناسبت به بحث نهاده می‌شود. فصل سوم به مباحث مالکیت ویژه شده است؛ مفهوم، انواع و اسباب مالکیت، قواعدی مانند حيازت، احیا و تسلط، محدودیت‌های مالکیت و مالکیت معنوی از جمله مباحث آن است. در فصل چهارم قراردادهای اقتصادی و شرایط و احکام آن بحث می‌شود. تبیین شرایط و ضوابط عقود اقتصادی مهم همچون خرید و فروش، اجاره، جعاله، مضاربه، مشارکت، مزارعه، مساقات و قرض، و نیز مبانی و قواعد فقهی مرتبط با آن‌ها در کنار اخلاق تجارت و اصول حاکم بر آن در این فصل صورت می‌پذیرد. در فصل پنجم شیوه‌های نامشروع کسب درآمد و ثروت، همچون غضب، ربا، قمار، رشوه و احتکار، و مبانی و شرایط هر یک - که مصادیق اکل مال به باطل است - بررسی می‌گردد. فصل ششم به مبانی فقهی اقتصاد خانواده اختصاص دارد؛ مباحثی همچون نفقه، ارث، مهریه و کسب درآمد از راه اشتغال، و مقایسه با کنوانسیون زنان. در فصل هفتم مبانی فقهی عدالت اقتصادی و به طور ویژه، واجبات و مستحبات مالی در فقه (زکات، خمس، صدقه و...) به بحث نهاده می‌شود. فصل هشتم به مبانی فقهی اقتصاد منابع طبیعی و محیط‌زیست، از جمله ضوابط بهره‌برداری و راهکارهای حفظ آن می‌پردازد. در فصل نهم نیز مبانی فقهی مصرف در دو بخش: اصول حاکم بر الگوی مصرف عمومی، و اصول حاکم بر الگوی مصرف حاکمان و مصرف از بیت‌المال به اختصار بحث می‌شود. در ترتیب بین فصول و نیز مطالب هر فصل، تلاش شده است سیر منطقی مباحث رعایت گردد. درباره این نوشتار یاد کرد چند نکته شایسته است:

۱. کتاب پیش رو با هدف متن درسی «مبانی فقهی اقتصاد اسلامی» در مقطع کارشناسی رشته اقتصاد (در حد ۳ واحد) تدوین شده است. مطالب این کتاب - که پس از سال‌ها تدریس و ارزیابی نقاط قوت و ضعف و نیز نیازسنجی علمی دانشجویان نگارش یافته است - در مقایسه با کتاب‌های مشابه، از جامعیت و دقت

بیشتر و استناد به منابع دست اول و معتبر برخوردار است و برای دانشجویان دانشگاه‌هایی که تلفیقی از نظام آموزشی حوزه و دانشگاه را اعمال می‌کنند، مفیدتر می‌نماید. بدین جهت، عنوان فرعی «سطح پیشرفته» مبانی فقهی را به دنبال دارد. با این حال، مطالب اصلی و عمومی‌تر، بدنه اصلی کتاب را تشکیل می‌دهد و برای عموم دانشجویان مفید و لازم است. مطالبی که در درجه دوم از اهمیت قرار داشته یا نکاتی عمیق‌تر و دقیق‌تر را دربردارد، جداگانه و در بخش «برای مطالعه» برای علاقه‌مندان سامان یافته است.

۲. سرفصل‌های کتاب، با توجه به طرح تحول علوم انسانی در دانشگاه‌ها و دروس اقتصاد اسلامی جدید در برنامه آموزشی تدوین شده است. براساس این طرح، در مقطع کارشناسی اقتصاد، ۱۵ واحد درسی مرتبط با اقتصاد اسلامی گنجانده شده است که عبارتند از: اقتصاد اسلامی (۱) (مبانی فقهی اقتصاد اسلامی)، اقتصاد اسلامی (۲) (آشنایی با اقتصاد اسلامی)، بانکداری اسلامی، بازارهای مالی اسلامی، و اندیشه‌های اقتصادی در تمدن اسلامی.

از این رو سرفصل‌های پیش رو، مباحث اقتصاد اسلامی (۱) را در بر می‌گیرد و مطالب مربوط به دیگر عناوین یادشده (مانند مباحث فقهی اقتصادی پول، بازارهای مالی، بانکداری اسلامی، نقش و وظایف دولت اسلامی و دیگر مباحث اقتصاد بخش عمومی) به جای خود موقوف شده است.

جواد ایروانی